M. Şükrü Hanioğlu: Bir Düşünce Tarihçisinin Portresi

Adem Bölükbaşı

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan tarihî evreyi kapsayan modernleşme/Batılılaşma süreci önemli dönüşümlerin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Bu sürecin tam bir çizgisel ilerleme şeklinde bir devamlılık ya da anlık ve devrimci bir kopuş olarak resmeden farklı tarih yazımı anlayışları vardır. M. Şükrü Hanioğlu böyle karmaşık bir süreçte yaşanan kurumsal dönüşümleri ve İttihad ve Terakki Cemiyeti gibi dönemin en önemli aktörü olan siyasi partiyi inceleyen bir tarihçi olarak Osmanlı-Türk modernleşmesini derinlemesine irdeleyen bir tarihçi olmuştur. Hanioğlu kurumları ve kurumsal dönüşümlerini incelerken bu dönüşümlerin arkasında yer alan zihniyet yapılarını ve bu yapıların dönüşümünü gözler önüne sermeye çalışmıştır. Bu çabası onun sadece siyasi tarihçi olmanın ötesinde bir düşünce tarihçisi olarak fark yaratmasını sağlayan önemli bir yönüdür. Kendi ifadesiyle bir kişinin kendi şahsiyetinden ve bakış açısından kaynaklı kafa yapısını değil ('mentality'sini) değil, belirli bir sosyal-kültürel çevreye ait olmaktan kaynaklı dünya görüşünü ('Weltanschauung'unu) ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yönüyle bakıldığında Hanioğlu biyografik ve monografik olarak adlandırılabilecek çalışmalarında tarihin büyük adamları, öne çıkan kişileri olarak görünen şahsiyetleri değerlendirirken aslında keşfetmeye çalıştığı şey bu kişilerin kendi çağlarının çocukları olarak edindikleri dünya görüşünün onların bir sosyal aktör olarak eylemlerindeki etkisidir.

Bu etkinin keşfedilmesi önemlidir zira Hanioğlu'nun da yazı ve ko-

* Dr., Öğr. Gör. Sakarya Üniversitesi

atıf/citation: *tezkire: düşünce, siyaset, sosyal bilim dergisi*, sayı 64, temmuz-ağustos-eylül 2018, s. 211-226

nuşmalarında sık sık ifade ettiği üzere Türk modernleşmesi Cumhuriyetle başlatılabilecek bir süreç değil aksine bir devamlılığın ürünüdür. Örneğin 1960'a kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk üç Cumhurbaşkanının ve sivil-askerî bürokrasinin önemli bir kısmı Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) mensubudur. Dolayısıyla modernleş(tir)me tarihi içerisindeki en başat kurumsal aktörlerden biri olan İTC'nin tarihini bütün açıklığıyla ortaya koyabilmek ülkemizde düşünce alanında yaşanan dönüşümleri anlamak için de bir anahtar sağlayacaktır.

Entelektüel Biyografi

1955 yılında İstanbul'da doğan M. Şükrü Hanioğlu lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Siyaset Bilimi ve İktisat Bölümleri'nde 1976 yılında tamamlamıştır. Doktorasını da yine aynı okulda siyaset bilimi alanında 1981 yılında tamamlayan Hanioğlu, doktora çalışmasını İTC'nin de kurucularından olan Dr. Abdullah Cevdet üzerine yapmıştır. Büyüyüp yetiştiği aile çevresinde kitap ve kütüphane kültürünü, yabancı dil yatkınlığını ve okuma alışkanlığını kazandı. Hanioğlu İngilizce, Almanca gibi iki temel yabancı dilin yanına akademik hayatının gelişimi içerisinde Fransızca, Arapça ve Rusça'yı da eklemiştir (Yazıcı, 2017: 334).

İstanbul Üniversitesi'ndeki eğitim hayatı boyunca Ömer Lütfi Barkan, Halil Sahillioğlu gibi Türk tarihçiliğinin kurucu isimlerinin talebesi olmuştur. Bu hocaların yanı sıra Sabri F. Ülgener, İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu gibi hocalardan da dersler alan Hanioğlu (Gündüz, 2015: 67) bu sayede bir yandan tarih yazımında tekil yaklaşım yerine farklı alternatiflerin var olduğunu görebilmiş hem de klasik siyasi-diplomatik tarihin ötesinde düşünce tarihçiliği alanının farkında olmuştur. Ülgener'in ana akım Marksist literatürün dışında Weberci çizgide geliştirdiği iktisadî zihniyet analizleri ve Küçükömer'in o dönem için çığır açıcı sayılabilecek resmî ideoloji eleştirileri gibi farklı fikirler Hanioğlu'nun beslendiği kaynakları oluşturmuştur.

Öte yandan onun entelektüel gelişimi üzerinde Tarık Zafer Tunaya'nın etkisinden de mutlaka bahsedilmelidir. Öğrencisi Mehmet Ö. Alkan'ın Mete Tunçay'dan aktardığına göre Tunaya Hanioğlu'nun da mensubu olduğu tarihçiler kuşağına ilham kaynağı olmuş bir bilim adamı ve entelektüeldir: "Mete Tunçay, 1981 yılında Şahin Alpay ile yaptığı bir söyleşide "Hani, Dostoyevski, Gogol için (çağdaş Rus edebiyatçılarını kastederek) 'Biz hepimiz onun Palto'sundan çıktık' demiş. Benim akranlarım ve daha genç araştırmacılar kuşağı (Sina Akşin, Selim İlkin, Zafer Toprak, Şükrü Hanioğlu ve daha birçokları) biz hep Tarık Zafer Hoca'nın Siyasi Partileri'nden çıktık. Onun yöntemini örnek aldık. Ama ideolojik tutumlarımız, tabiatıyla başka başka oluyor" derken benzer bir etkiyi dile getirmiştir." (Tunçay'dan aktaran

Alkan, 2014: 475). Bu anlamda bakıldığında Zafer Toprak'ın Millî İktisada dair tezi, Hanioğlu'nun Abdullah Cevdet üzerine tezi ve İTC konusuna ilgi duyarak bu alana yönelmesi Tarık Zafer Tunaya'nın etkisiyle olmuştur denilebilir. Öte yandan Hanioğlu tıpkı kendisi gibi Jön Türklerin Düşünce Yapısı, İTC, ve on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihi gibi alanlarda çalışan Şerif Mardin, Kemal Karpat ve benzeri birçok isimle hem bizzat hem de yazıları aracılığıyla karşılıklı etkileşim vasıtasıyla görüş alışverişinde bulunmuş ve çeşitli tartışmalara girmiştir.

Hanioğlu nasıl ki Ömer Lütfi Barkan, Sabri Ülgener, Tarık Zafer Tunaya gibi kendinden önceki birçok isimden etkilenmişse, kendinden sonraki nesli de etkileyen bir tarihçilik performansı ortaya koyduğu söylenebilir. 1980'li yıllardan bu yana Jön Türkler, İTC, son dönem Osmanlı düşünce tarihi gibi alanlarda en çok başvurulan bilim adamlarından biri olarak kabul gören Hanioğlu bu entelektüel mirasıyla 2000 sonrası geç Osmanlı dönemi tarihyazımını etkilemiştir (Çetinsaya ve Özel, 2001: 20). Bu bakımdan onun hocalığı da dikkate değerdir. Kendi ifadesine göre İstanbul Üniversitesi'nde on dört doktora tezine ve Princeton Üniversitesi'nde altı doktora tezine danışmanlık yapan Hanioğlu, YÖK kayıtlarına göreyse Türkiye'de on sekiz yüksek lisans ve sekiz doktora olmak üzere toplam yirmi altı teze danışmanlık yapmıştır. Hanioğlu'nun lisansüstü talebeleri arasında İsmail Kara, Mehmet Ö. Alkan, Mesut Hakkı Caşın gibi günümüzde kendi alanlarında son derece saygın bilim adamlarının olduğu göz önüne alındığında akademik hayatında hocalığının önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

Hanioğlu'nun çalıştırdığı tezlere bakıldığında da genellikle düşünce tarihi alanında yoğunlaştığı görülmektedir. 2000'li yılların başından bu yana çeşitli günlük gazetelerde ve popüler tarih dergilerinde yazıları da yayınlanan Hanioğlu, tarihçiliğinden gelen bilgi birikimiyle günümüzdeki siyasi ve entelektüel tartışmalara dair kendine has orijinal yorumlar getirmektedir. Popüler tarihçiliğin Türkiye'de tarihyazımının tekil karakterinden sıyrılıp çoğullaşmasına büyük katkı sağladığını düşünen Hanioğlu, böylece kendisi de bu sürece aktif olarak katılmaktadır.

1981 yılından 1993 yılına kadar İstanbul ve Boğaziçi Üniversiteleri'nde ve Deniz Harp Okulu'nda son dönem Osmanlı siyasi ve diplomatik tarihi, Türkiye siyasi hayatı gibi dersler vermiştir. Daha sonraki yıllarda Michigan, Chicago, Wisconsin ve Columbia Üniversitelerinde dersler veren Hanioğlu, uzun yıllardan beri Princeton Üniversitesi Yakındoğu Çalışmaları Kürsüsü'nün başkanlığını yürütmektedir. Kendisi ayrıca Kadir Has Üniversitesi Mütevelli Heyeti üyeliği ve Ahmet Ertegün Vakfı başkanlığı gibi önemli görevleri devam ettirmektedir. Hanioğlu kitaplarının yanı sıra birçok saygın uluslar arası dergide makaleler, çeşitli kitap bölümleri ve başta Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi olmak üzere çeşitli yayınlarda ansiklope-

di maddeleri kaleme almıştır. Kendisinin ayrıca Derin Tarih gibi popüler tarih dergilerinde ve Zaman, Sabah gibi günlük gazetelerde birçok yazısı yayınlanmış ve yayınlanmaktadır. Hanioğlu, Sedat Simavi Vakfı Bilim Ödülü (1987), TÜBİTAK Hizmet Ödülü (2010) ve Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü (2012) gibi çeşitli ödüller almış ve 2013 yılında Türk Tarih Kurumu Şeref üyeliğine seçilmiştir. Kendisi on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Osmanlı-Türk düşünce tarihi, Jön Türkler, İttihad ve Terakki Cemiyeti gibi alanlarda önde gelen uzmanlar arasında sayılmaktadır.

Tarihyazımına Katkıları

Hanioğlu tarih ve toplumsal kuram arasında kurulması beklenen ilişkiye titizlenen ve dolayısıyla sosyolojik muhayyileye sahip bir tarihçi olarak tanımlanabilir. O hem on dokuzuncu yüzyılın klasik historisist tarih anlayışının sahip olduğu belgeleme hassasiyetine sahip bir tarihçi, hem de tarihsel sosyolojik bir bakış açısıyla tarihte yaşanan hadiseleri sosyolojik bir bağlama oturtma çabasını sergileyen bir kuramcıdır. Sosyolojik tahayyül gücünün en önemli dayanaklarından biri tarihi biyografiyle biyografiyi de tarihle kavrayarak anlamlandırma çabasıdır (Mills, 2016: 16). Hanioğlu da bir tarihçi olarak ilk Dr. Abdullah Cevdet, Enver Paşa ve Atatürk gibi 'büyük adam'ların ve bunlar etrafındaki diğer tarihî şahsiyetlerin biyografileri ile toplumsal eylemleri, mensubu bulundukları siyasi, entelektüel ve kültürel yapılar arasındaki ilişkileri keşfetmeyi eserinin en önemli odağı haline getirmiştir. Hanioğlu'nun bir tarihçi olarak Türk tarihyazım geleneğine katkılarını dikkat ettiği metodolojik hususlar ve eserleri bağlamında ortaya koymaya çalışacağız.

Metodolojik Yaklaşımı

Hanioğlu'nun bütün eserlerinde hâkim olan ve özenli bir şekilde takip etmeye çalıştığı metodolojik hususlar onun tarihçiliğinin bilimsel ve politik hassasiyetleri konusunda bize büyük ölçüde fikir vermektedir. Bu amaçla onun tarihçilik mesleğinde karşılaşılan metodolojik sorunlara dair eleştiri ve görüşlerini maddeler halinde ele alacağız. Hanioğlu her şeyden önce Türk tarihçiliğinde bir ölçü ve perspektif sorunu yaşandığını tespit etmektedir. Bu ölçüde ve perspektif sorunu hem tarihin farklı dönemlerinin o döneme ait gerçekliği dikkate alarak değerlendirilmesine engel olmakta hem de bugünden geriye bakarak retrospektif ve anakronik bir tarihyazımı inşa edilmesine yol açmaktadır. Bu durum Türk tarihçiliğinde özellikle Cumhuriyetin resmî tarih yazıcılığının malul olduğu önemli sorunlardan biridir. Hadiseleri ve kişileri bugünden geriye doğru güncel politik bağlama ve bugünkü önem sırasına göre konumlandırmak ve tarihi böyle okumaya çalışmak tarihsel perspektifi ve ölçüleri alt üst etmektedir. Örneğin 1908 yılında

gerçekleşen İnkılâb-ı Azim'de daha o günlerde kıdemli yüzbaşı rütbesinde olan Mustafa Kemal Bey'in rolünün olduğundan çok daha fazla abartılması ya da aynısının 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Zaferi için yapılması böyle bir ölçü ve perspektif sorununa işaret etmektedir.

İkinci olarak Hanioğlu ders kitaplarında öteden beri var olan ideolojik bakış açısının da tarih öğretiminin daha en başından orantısız ve ölçüsüz bir tarih tasavvuru oluşmasına yol açtığı eleştirisini getirmektedir. Bu durum resmî tarih söyleminin ya da resmî tarih söylemine karşı alternatif olarak sunulan revizyonist tarih anlatılarının ideolojik öncelikleri ve açıkça sıhhatli olmadığı bilinen tarihî (!) belgeleri kullanmayı alışkanlık haline getirmesi ideolojilerin etkisi sebebiyle metodolojik bir kusur yaratmaktadır. Hanioğlu'nun metodolojik anlamdaki üçüncü eleştirisi tarihyazımında kişi merkezli ve tek bir olay örgüsüne yoğunlukla odaklanarak tarihin çoğul akışını gözden kaçırılmasına neden olan yaklaşımdır. Bu durum yukarıda belirtilen sosyolojik tahayyül çabası içerisinde biyografi-tarih dengesinin iyi kurulması gerektiğinin de bir göstergesidir. Zira eğer hadiseler ve kişiler tek-merkezli olarak ele alınır ve birbirleriyle yeterince ilişkilendirilmezlerse klasik historisizmin düştüğü tek tek olayları belgeleme ve gerisine pek karışmama gibi eksik bir tarihçilik zanaatı sergilenmiş olur. Oysa Annales Okulu'nun ve bilhassa Braudel'in vurguladığı üzere tarihteki münferit olaylar tek başlarına düşünüldüklerinde adeta yüzeydeki 'köpük birikintileridirler' ve aslında arkalarında tarihin çok daha güçlü gelgitlerinin izlerini taşırlar (aktaran Macfarlane, 1996:2). İşte Hanioğlu bu münferit olayların ardında yer alan tarihin güçlü akımlarını teşhis etmeye çalışmaktadır.

Türk tarihçiliğinde karşılaşılan dördüncü bir sorun alanı ise tarih yazıcılığında belirli olayların, kişilerin, dönemlerin ve kurumların bilerek görmezden gelinmesi, ihmal edilmesi veya çarpıtılmasıdır. Örneğin Hanioğlu'na göre kendisinin en önemli uzmanlık alanı olan Jön Türklük ve İTC söz konusu olduğunda Türk tarihçiliğinde uzun süre devam eden kasıtlı bir görmezden gelmenin olduğunu savunmaktadır. Bu görmezden gelme ve ihmal bir yandan da 1908-1919 dönemini adeta iki devir arasında pek de üzerine eğilmeye gerek olmayan bir ara dönem gibi resmedilmesine de yol açmıştır. Öte yandan 1908'le başlayan dönemin ders kitaplarından başlayarak resmî tarih anlatımızda basitçe Tanzimat ve I. Meşrutiyet'in devamı ve Cumhuriyetin ise yepyeni bir kopuş ve başlangıç süreci olarak ele alınması söz konusudur. Oysa Hanioğlu'nun da içinde olduğu, süreklilik paradigmasını savunan ve 1908'i modernleşme yaklaşımına göre yorumlayan (Uçar, 2010:5-6) tarihçiler kuşağına göre Cumhuriyeti daha geniş bir modernleşme süreci perspektifi içerisinde 1908'in devamı olarak gören ve 1908-1950 şeklinde belirlenen bir dönemlendirme mantığı daha ön plandadır. Nitekim Hanioğlu'nun bütün eserlerinde ortaya koymaya çalıştığı gerçeklerden

en önemlisi erken dönem Cumhuriyet seçkinlerinin hem sosyo-politik olarak hem de düşünce dünyası bakımından 1908'le başlayan yeni devrin yetiştirdiği bir kadro olduğu ve dolayısıyla 1908 ile Cumhuriyet arasında bir kopuşun değil sürekliliğin olduğu gerçeğidir.

Hanioğlu'nun metodolojik kaygıları bakımından çok belirleyici olan beşinci bir husus Türk tarihçiliğinde belge neşri ve kuru teorik tartışmalar şeklinde iki farklı uç olarak ortaya çıkan tarihyazımı anlayışlarının getirdiği sığ tarihçilik pratiğidir. Hanioğlu bir yanda sadece arşiv malzemesini toplamak ve onu neşretmekle yetinen tarihçilik anlayışının bulunduğunu ve burada hiçbir teorik tartışmanın yer almadığını ve bu sebeple böyle bir tarihçiliğin çok ilkel düzeyde kalan bir anlayışı temsil ettiğini ifade etmektedir. Öte yanda ise tarihçiliği sadece kuru teorik tartışmalarla yürütmekle sınırlı olan bir yaklaşımı da reddetmektedir. Bu bağlamda 1960'lı yılların şabloncu tarih okumalarından ve tarih yazımı çabalarından (Asya Tipi Üretim Tarzı ve benzeri tartışmalar) başlayarak 1980 sonrasında sosyal-ekonomik tarih ya da kültür tarihi ve düşünce tarihçiliği gibi alanlarda devam eden kuru teorisyenliği eleştirmektedir (Gündüz, 2015: 69).

Hanioğlu bu iki uçta yer alan sığ tarihçiliğe alternatif olarak hem arşiv belgelerini titizlikle toplayarak eleştirel bir gözle değerlendiren hem de bu belgelere dayanarak meseleleri ve olayları belirli bir teorik çerçeveye oturtan sosyal ve kültürel tarihçi yaklaşımı örnek vermektedir. Bu iki ucu birleştirerek derinlikli bir tarih kavrayışına ulaşan tarihçilik pratiğine Selim Deringil'i örnek vermektedir. Örneğin Deringil'in İngiliz Marksist tarihçi Eric Hobsbawm'ın özellikle Viktorya Çağı Britanya'sına odaklanarak örneklendirdiği ve somutlaştırdığı 'geleneğin icadı' kavramsallaştırmasını Osmanlı on dokuzuncu yüzyılına uyarlamasını belgeye dayalı tarihçilikle kuramsal çerçeveye sahip tarihçiliğin harmanlanmasının çok iyi bir örneği olarak zikretmektedir. Deringil'in II. Abdülhamid Dönemi'nde emperyal geleneğin icadına dair çalışmaları gerçekten bu anlamda ufuk açıcı olmuştur. Sonuç olarak Hanioğlu vesika neşriyle yetinen ya da kuru teorik tartışmalara takılıp kalan sığ tarihyazımı anlayışına karşı titiz ve eleştirel bir belge işçiliğini teorik tartışmalarla birleştirmeyi önermekte ve kendisi de böyle bir tarihçilik yapmaya çalışmaktadır.

Hanioğlu klasik historisizmin mutlak bilimsel nesnellik iddiasını sorgular ve buna karşı farklı tarihlerin mümkün olabildiği, alternatif ve sübjektif tarih okumalarına ve yorumlarına açık olduğunu belirtir. Hanioğlu'na göre tarihçiliğin olmazsa olmaz birinci aşamasını, yani tarihî belgeleri özen ve titizlikle toplayarak eleştirel bir süzgeçten geçirme işini tamamladıktan sonra ikinci aşamada sübjektif yorumlar ve kavrayış gücü devreye girmektedir. Böylece büyük harfle yazılan, tekil ve mutlak bir 'Tarih' değil çoğul ve yorumlamalara açık 'tarihler' mümkündür. Son olarak Hanioğlu'nun

dikkat çektiği bir başka husus da bir tarihî hadisenin, müessesenin ya da zihniyetin farklı devirlerde zamanın ruhuna göre, kendi deyimiyle 'zeitgeist"in gereği olarak anlaşıldığı gerçeğidir. Örneğin Fransız İhtilâli yüzüncü yılında (1889) ve iki yüzüncü yılında çok farklı bağlamlarda anlaşılmıştır. Daha çok bir imparatorluklar çağı olarak öne çıkan 1889 yılı Fransa'sında bu devrimin farklı yönleri vurgulanırken, SSCB'nin dağıldığı, milliyetçiliklerin yeniden alevlenmeye başladığı 1989'da ise çok daha başka bir bakış açısı ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Türk tarihçiliğinde de 1908 Devrimi'nin farklı dönemlerde zamanın ruhuna göre yorumlandığına şahit olabiliyoruz. Örneğin 27 Mayıs'tan sonra 1960'larda ya da 2013 yılında yaşanan Gezi Olayları'nda bazı sol-liberal çevrelerce benzer bir istibdat-hürriyet denkleminin dillendirildiğini ve 1908'in böyle okunduğunu görebiliriz. Bu hususta Hanioğlu her ne kadar her dönemin farklı bir tarih okuması olabileceğini kabul etse de tarihî gerçeklerin zamanın ruhuna kurban edilmemesi ve retrospektif tarih bakışından kaçınılması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.

Eserlerine Bakış

M. Şükrü Hanioğlu'nun çalışmaları yoğunlukla iki ana eksende ilerlemiştir: birinci eksen asır sonu (fin-de-siècle) düşünce tarihi, ikinci eksen ise bir siyasal teşkilat olarak İTC ve Jön Türklük olmuştur. Öte yandan bütün olarak bakıldığında ise tarihçinin temel çıkış noktası bir taraftan kişiler üzerinden (Dr. Abdullah Cevdet, Atatürk, Enver Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım vb.) diğer taraftan da teşkilatlanma mantığı ve müesseseler üzerinden düşünsel gelişimi ve dönüşümü keşfetmektir. Dolayısıyla esasında bu iki ana eksenin de tek bir odak etrafında yoğunlaştığını, bu odağın da düşünsel alandaki dönüşümler ile modernleşmenin aktörleri (kurumlar ya da kişiler) arasındaki karşılıklı etkileşimler olduğu iddia edilebilir.

Hanioğlu'nun doktora çalışması ve ilk önemli eseri olan Bir Siyasal Düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi (1981) başlıklı çalışmayı bu yönde atılan ilk adım olarak değerlendirebiliriz. Yazar bu çalışmada bir yandan yakın tarihin en önemli figürlerinden birinin siyasi düşüncelerini incelemeyi ve bunları dönemin siyasi düşünce tarihi içerisinde bir çerçeveye oturtmayı hedeflemiş, bir yandan da Cumhuriyet dönemiyle birlikte mutlak şekilde resmî ideolojiye dönüşmüş olan Batıcılığın ve Batıcı düşünme biçimlerinin kökenlerini irdelemeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla bu çalışmada yukarıda belirtildiği şekilde modernleşmenin aktörleri üzerinden düşünsel alandaki dönüşümler ve günümüze yön veren siyasal düşünce biçimlerinin kökenleri gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de Osmanlı tarihçiliğinin son dönemlerdeki gelişimine dair yapılan çalışmalarda Hanioğlu'nun bu ilk çalışması çığır açıcı kabul edilmektedir. Zira "Osmanlı ve Batı arşivlerini veya Osmanlıca ve Batı dillerindeki birincil kaynakları

kullanarak Tanzimat, Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemlerine odaklaşan çalışmalar" (Çetinsaya ve Özel, 2001: 20) arasında Hanioğlu'nun bu çalışması ve Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1985) adlı doçentlik tezi kendinden sonraki çalışmaları da tetikleyen bir etki oluşturmuştur.

Öte yandan yine Çetinsaya ve Özel'in (2001:20) değerlendirmelerine göre; "hem Osmanlıca hem de her dildeki yabancı kaynakları bir arada kullanarak, hem teoriden kalkarak hem belge kullanarak, mevcut bütün kaynakları sonuna kadar tüketen Hanioğlu bu çalışmalarıyla Türk tarihçiliğinde mevcut eğilimlerden bazılarını değiştirmiştir". Metodoloji bölümünde de bahsedildiği üzere böylece Hanioğlu belge neşri ve kuru teorik spekülasyon gibi iki uç arasında gezinen tarihyazımı eğilimlerini aşarak arşiv çalışmasıyla teorik çerçevelendirme işini bir arada başarmıştır. Ayrıca Hanioğlu'nun doktora çalışması çok farklı dillerde ve çok farklı ülkelerin arşivlerinden elde edilen, çeşitli belgelerle zenginleştirilmiştir ve bu yönüyle birtakım sığ önyargılarla örülü Abdullah Cevdet portresinin yeniden şekillenmesinde büyük katkı sağlamıştır (Yazıcı, 2017:336).

Hanioğlu bu çalışmasıyla bilimcilik, Garpçılık, seçkincilik gibi Cumhuriyet dönemine de miras kalan düşüncelerin felsefî ve siyasi kökenlerini ortaya koymuştur. Nitekim tarihçinin son kitap çalışması olan Ataturk: An Intellectual Biography (2011) adlı çalışmasında da Atatürk'ün Jön Türkler'in bu gibi Batı kaynaklı fikirlerini taşıdığını ısrarla vurgulamakta ve 'Hayatta en hakiki mürşid ilimdir, fendir' aforizmasından yola çıkarak aslında asır sonu düşünce dünyasında hâkim olan 'dinin yerini bilimin alacağı' yönündeki genel görüş ve inanışa gönderme yapmaktadır (Hanioğlu, 2011:53). Hanioğlu'nun bu çalışmasında da tıpkı Abdullah Cevdet'le ilgili tezinde olduğu gibi dönemin hâkim dünya görüşü içerisinde Atatürk'ü anlamaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim kendisinin de ifade ettiği üzere bu çalışmasının üç temel amacı vardır. Birincisi Atatürk gibi kültleştirilmiş bir kişiliği tarihsel bağlamına oturtarak, onun etrafında yaratılmış sis perdelerini aralamak, efsanelerin arka planını keşfetmek ve nihayet onu tarihî bir kişilik olarak anlamaktır. Bu amaç yazar için önemlidir zira ancak bu sayede onun özgün bir düşünürden ziyade o döneme has entelektüel ütopyaları somut siyasi programlara dönüştüren bir yorumcu ve uygulayıcı olduğunu anlamak mümkün olacaktır. Bu anlamda Atatürk olağandışı ve mucizevî bir filozof-kraldan çok, çağının ürünü olan bir siyasi programcıdır.

Kitabın ikinci temel amacı onun düşünsel gelişiminin kökenlerine inebilmektir. Bu amaçla Atatürk'ün materyalizm, bilimcilik, sosyal darwinizm, pozitivizm, Türkçülük ve proto-Türk milliyetçiliğinden oluşan bir ideolojik karışıma sahip olduğunu ifade etmeye çalışan Hanioğlu, onun asır sonu siyasi düşünce akımlarının en tipik eğilimlerini temsil eden bir

kişi olduğunu ortaya koymaktadır. Kitabın son amacı Atatürk'ün hayatını, eserlerini ve fikirlerini inceleyerek Osmanlı emperyal sisteminden modern Türk ulus-devletine geçişin nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalışmaktır. Dolayısıyla burada tarihçi, hem Abdullah Cevdet hem de Atatürk örneğinde Osmanlı'dan Cumhuriyete doğru uzanan geçiş sürecindeki süreklilikleri irdelemekte ve onun Türkiye'de ve İslâm dünyasındaki düşünsel mirasını değerlendirmektedir (Hanioğlu, 2011:6-7).

Hanioğlu'nun bu iki isim dışında dönemin düşünce dünyasıyla büyük tarihî şahsiyetlerin düşünce dünyası arasındaki ilişki ve etkileşimleri ortaya koyması ve irdelemesi bakımından dikkat çekici bir diğer çalışması da Kendi Mektuplarında Enver Paşa (1989) adıyla hazırladığı yazışmalardır. Enver Paşa'nın bu yazışmalarında 1911'den 1913' kadar uzanan kritik süreçte Arnavutluk isyanından Trablusgarp'a, Balkan Savaşları'na ve Bâb-ı Âlî baskınına kadar çeşitli tarihî olayları nasıl değerlendirdiğine dair o güne dair ortaya çıkmamış görüşlerinin literatüre kazandırılmasını sağladığı görülmektedir. Yine bu çalışmadaki bir diğer ilginç bir katkı da Enver Paşa'nın 1908'e kadarki hayatını kaleme aldığı kısa otobiyografidir. Burada da Enver Paşa'nın talebelik yıllarından bu yana II. Abdülhamit idaresine bakışı, meşrutiyet ve siyasi temsil gibi konulardaki görüşleri, başta Almanlar olmak üzere Avrupa'ya ve Avrupalılarla olan münasebetlere dair görüşleri dikkate değerdir. Ayrıca o dönemde subaylar arasında milliyetçilik duygularının gelişimine dair gözlemlerini ve Hıristiyanlara imtiyaz tanıyan yasal düzenleme ve uygulamaların Osmanlı subayları arasında yarattığı tepkilere dair yaklaşımını da ortaya koymaktadır.

Öte yandan bu mektupların kullanımında tarih yazıcılığı açısından bir diğer dikkate değer nokta da şudur ki Hanioğlu'nun Yale Üniversitesi'nde Alman tarih profesörü Ernst Jaeckh arşivinden aldığı bu mektupların bir kısmı daha önce Alman propagandası için İtalyanlara karşı kullanılmıştır. Hanioğlu'nun tespitine göre Almanlar bu mektupların Trablusgarp savaşıyla ilgili olan bölümlerini belli ölçülerde sansür ve tahrif de ederek daha önce ittifak anlaşmasını bozarak kendilerine karşı düşman cepheye geçen İtalyanların aleyhinde kullanmışlardır (Hanioğlu, 1989b: 16-17).

Hanioğlu'nun bir diğer ana çalışma alanı olan Jön Türklük ve İttihat ve Terakki alanındaki kitap ve makaleleri de hem Türkçe hem de İngilizce literatüre yenilikler getirmiştir. Doçentlik çalışması olan Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902) (1985) adlı kitabından başlayarak Hanioğlu İTC'nin tarihsel dönemlerini net bir şekilde ortaya koymaya ve bu dönemlendirmeyi hangi kurumsal dönüşümleri ve zihniyet dönüşümlerini esas alarak yaptığını izah etmeye çalışmıştır. Tarık Zafer Tunaya'nın kitaba yazdığı önsözde ifade ettiği üzere Hanioğlu'nun bu çalışmadaki en önemli başarısı "olaylarla (eylemsel ve

örgütsel yapı) fikirler – kendisi zihniyet diyecektir - arasındaki çoğu ilk bakışta görünmeyen sayısız bağlantıların bir bir meydana çıkarılmasıdır" (Hanioğlu, 1989a: XII). Dolayısıyla Hanioğlu yine bu çalışmasında da metodolojik yaklaşımına uygun olarak hem çok sayıda ve farklı kaynaklara dayanan birinci elden arşiv malzemesini kullanmış, hem de ikili ve basit neden-sonuç ilişkileri yerine çok yönlü ilişkiler sistemini keşfetmeye çalışarak teorik çerçevesini sağlamlaştırmıştır. Bu yönüyle çalışma hem teorik açıdan hem de tarih yazımı yöntemi açısından gayet titiz bir çabanın ürünüdür.

Hanioğlu'nun bu çalışmasını noktaladığı yıl olan 1902 ona göre Teşkilatın tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biridir. Zira bu tarihte Jön Türk Kongresi toplanmış ve teşkilat içerisinde ciddi bölünmeler yaşanmıştır. Hanioğlu'nun 1889'dan başlayarak İTC'nin kurumsal tarihini yazarken ustalıkla başardığı en önemli iş kişiler, kurumsal dönüşümler ve düşünsel yapılanmalar arasındaki etkileşimleri somut örneklerle izah etmesidir. Örneğin teşkilatın daha çok gizli bir talebe cemiyeti olarak kurulduğu ilk yıllardan itibaren önce kurucu kadronun etnik olarak Türk olmayan isimlerden oluşması ve buna uygun olarak daha ziyade Pan-İslâmcı bir çizgide olduğunu tespit etmesi dikkate değerdir. Yine 1895'te yaşanan dönüm noktası ve Paris merkezli grubun başkanı Ahmet Rıza Bey üzerinden gerçekleşen pozitivizm etkisinin cemiyeti nasıl dönüştürdüğü ve farklı aktörlerin ve farklı sosyal grupların cemiyet içinde bu dönüşümdeki rolleri son derece birbirleriyle ilişkili olarak izah edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada İTC'nin bir şemsiye kuruluş olarak birbirinden çok farklı ve çeşitli grupları bir arada tutması, dönemin bütün siyasi muhalefet hareketlerini temsil etme konumuna denk düşen çoğul yapısı ve devasa örgütlenme gücü de başarıyla resmedilmiştir. Tarihçi bu çalışmasıyla 1987 yılında Sedat Simavi Vakfı Bilim Ödülü'nü almıştır.

Hanioğlu'nun The Young Turks in Opposition (1995) adlı eseri Amerika yıllarında Jön Türk Hareketi'nin ve İTC'nin 1889-1902 dönemini konu aldığı Türkçe çalışmalarının İngilizce literatüre kazandırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada da Osmanlı arşivlerinin yanı sıra İngiltere'den Yunanistan'a birçok ülkenin arşivinden faydalanarak birinci el kaynaklarla daha önceki çalışmalarını desteklemiş ve İTC ve Jön Türklük konusunda İngilizce literatüre önemli yeni veriler kazandırmıştır (Yazıcı, 2017:339). Bu çalışma kendisinden önce İTC'ye ait özel arşiv belgelerine dayanan çalışmaların çok az olması, farklı merkezlerdeki ve farklı dönemlerdeki İTC'nin sanki tek parçalı bir yapıymış gibi görülmesi, II. Abdülhamid rejimine muhalif bütün siyasi yapıların yanlış bir şekilde Jön Türk olarak adlandırılması gibi metodolojik problemlere meydan okumuştur. Ayrıca son döneme kadar literatürde sanki İTC ve Jön Türklük konusu tek boyutlu bir

konu gibi ele alınmıştır. Oysa Hanioğlu bu sorunu hem Osmanlı siyasi tarihinin, hem Avrupa diplomatik tarihinin hem de Osmanlı düşünce tarihinin kapsamında yer alan çok boyutlu bir mesele olarak değerlendirmiştir (Hanioğlu, 1995:4-6). Bu durum tarihçinin karşılaştırmalı analiz gücünü ve tarihsel sosyolojiye dayanan yaklaşımını öne çıkarmaktadır. Hanioğlu bütün bu metodolojik eksikliklere ve meydan okumalara karşı teşkilat yapısının dikkatle incelenerek bu hareketin sistematik bir şekilde tarif edilmesi, diğer muhalefet hareketlerinin İTC'den ayırt edilmesi, Jön Türk hareketinin Avrupa'yla diplomatik ilişkilerinin Osmanlı-Avrupa diplomatik ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi ve İTC'nin dünya görüşünün kökenlerinin ve gelişiminin incelenmesi gibi dört temel amaç benimsemiştir. Bu çerçevede İTC'nin bu ilk evresini sadece kuru bir siyasi tarih olarak değil düşünce tarihi ve diplomatik tarih konusu olarak kurmuştur.

The Young Turks in Opposition kitabının bıraktığı yerden devam eden Preparation for A Revolution: The Young Turks, 1902-1908 (2001) adlı çalışması da İTC'nin 1908 Devrimi öncesi yeniden yapılanma ve yeni bir dünya görüşü kazanma sürecini ele aldığı çarpıcı verilerle dolu bir devam kitabıdır. Bu yeniden yapılanma süreci 1902 Kongresi sonrasında Jön Türkler arasında ciddi bölünmelerin ortaya çıktığı ve Türkçülük ya da proto-Türk milliyetçiliği gibi bir dünya görüşü etrafında konsolidasyonun gerçekleştiği bir süreç olmuştur. Bu çalışma Jön Türklerin ve diğer muhalefet gruplarının bu dönemdeki çok merkezli yapısını son derece net bir şekilde yansıtmaktadır. Bunu başarabilmek için de Osmanlı'daki birincil belgeler dışında Kahire'den Paris ve Cenevre'ye kadar cemiyetin yayıldığı çeşitli merkezlerdeki birinci elden belgelerin incelenmesine dayanmaktadır. Bu kitapta da daha önceki çalışmalarında olduğu gibi İTC'nin bir halk hareketinden ziyade daha çok seçkinci bir yapı olduğu ve tek parçalı ve homojen bir yapı olarak görülemeyeceği vurgulanmıştır.

Binaenaleyh kitabın temel amacı da işte bu parçalı yapıyı ayrıntılarıyla ele almak ve gözler önüne sermektir. Bunu yaparken de farklı merkezlerdeki grupların söylemleri, siyasal program ve pratikleri incelenmiştir. Jön Türklerin 1902-1908 arasında, önceki dönemlerde hâkim olan dünya görüşünden koparak yeni bir dünya görüşüne doğru evrildiklerini, kısacası yaşadıkları zihniyet dönüşümünü irdelemektir. Bu dönüşüm sürecinde daha çok düşünsel temelli bir örgütün, Dr. Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım önderliğinde daha komitacı ve ihtilâlci bir örgüte dönüşmesi resmedilmiştir. Bu dönüşüm esnasında entelektüalizmden siyasi aktivizme, Türkçülükten siyasi oportünizme doğru uzanan değişim yaşanmıştır. Tarihçi bu dönüşümü İTC'nin kendi özel belgelerinden, siyasi programlarından yola çıkarak ortaya koymuştur. Öte yandan Hanioğlu bu meşrutiyet yanlısı akımları İran ve Rusya gibi yakın ülkelerdeki eşzamanlı hareketlerle de mukayeseli bir

bakış açısıyla ele almıştır (Yazıcı, 2017: 340).

Hanioğlu'nun Osmanlı'nın son ve en uzun yüzyılını (1798-1918) ele alan A Brief History of Late Ottoman Empire (2008) adlı çalışması Osmanlı tarihini dünya tarihi içerisinde konumlandırarak anlamlandırma ve tek tek olaylarla uğraşmaktan çok temel akım ve eğilimleri keşfetme çabasının bir ürünüdür. Birinci akım İmparatorluğun merkeziyetçi kuvvetlerine karşı milliyetçi ideolojiden güç alan merkezkaç kuvvetlerin mücadelesi ve dolayısıyla merkez çevre mücadelesi olarak ifade edilmektedir. İkinci akım ise Osmanlı'nın son yüzyılındaki değişim ve dönüşümleri merkez-çevre çatışmasından kaynaklı sosyal, ekonomik ve kültürel etkenlerle ilişkilendirmektir. Üçüncü eğilim ise bu yüzyıldaki gelişmeleri artık açıklayıcılığını yitirmiş Batılılaşma/modernleşme paradigmasına göre değil de Osmanlı Devleti ve toplumunun dış etkilere nasıl karşılık verdiğine ve nasıl seçici bir değişim ve akültürasyon süreci yaşadığına dayanarak açıklamaya çalışmaktır. Dördüncü eğilim ise Osmanlı'nın bu son ve uzun yüzyılını Avrupa ve dünya diplomatik tarihiyle ilişkisi içerisinde ele alma çabasıdır (Hanioğlu, 2008:3-4). Hanioğlu işte bu dört temel odak noktası etrafında on dokuzuncu asır Osmanlı tarihini yeniden değerlendirmiştir.

Hanioğlu'nun gerek bu kitabında ve gerekse on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı düşünce tarihinin bıraktığı mirasın değerlendirildiği Elisabeth Özdalga editörlüğündeki kitaba yazdığı "Blueprints for a future society: Late Ottoman materialists on science, religion and art" adlı bölümde Osmanlı'da düşüncenin gelişiminde Batılılaşma etkisini irdelemektedir. Batılılaşma etkisindeki seçkin sınıfın bilim, din, sanat vb. alanlardaki görüşlerinden yola çıkarak nasıl bir toplum tasavvuruna sahip olduğu ve bunun yukarıda bahsedilen temel eğilimlerle ilişkisi ele alınmıştır.

Son olarak Hanioğlu'nun 2006 yılında bir kısmını Osmanlı'dan Cumhuriyete Zihniyet, Siyaset ve Tarih adıyla kitaplaştırdığı yazılarda ağırlıklı olarak din-bilim ilişkisi, bilimcilik, seçkincilik, kimlik ve bu sorunlar üzerinden Kemalizm eleştirilerine yer verdiği görülmektedir. Hanioğlu'nun Derin Tarih gibi popüler tarih dergilerinde ve Zaman, Sabah gibi günlük gazetelerde kaleme aldığı bu yazılarla Türk tarihyazımında 'sağ-revizyonizme' (Gürpınar, 2018: 210) büyük katkı sağladığı şeklindeki eleştirel görüşü dile getirilmiştir. Gürpınar'a göre Hanioğlu "revizyonist Türk tarihçiliğinin en önde gelen ve en saygın isimlerinden biri olmakla beraber Türk revizyonizminin sol-liberalizminden neşet eden milli tarihsel günahlara yönelik duyarlılık ve aktivizm arayışını paylaşmayacaktır." Derin Tarih yazarı Hanioğlu 1915 Ermeni Tehciri – Gürpınar, Ermeni Soykırımı demeyi tercih ediyor – gibi hususlarda sessizliğe gömülmekte ve bilinçli bir sessizliği seçmektedir (Gürpınar, 2018: 222).

Görüldüğü üzere Gürpınar da Hanioğlu'nun revizyonist tarih yazıcı-

lığı, Kemalizm ve resmî ideoloji eleştirisi gibi konularda bir tarihçi olarak son derece güçlü ve saygın bir konuma sahip olduğunu kabul etmektedir. Ne var ki kendi ideolojik konumu olan sol-liberal bakış açısını revizyonist tavır açısından yegâne doğru konumlanma olarak sunması ve millî tarihsel günahlardan bahsederken resmî tarihin laisist tarihsel günahlarını yok sayması da tarihyazımında liberal-sol revizyonizmin ağır kusuru olarak görülebilir.

Uluslararası literatürde Hanioğlu'nun çalışmalarıyla alakalı saygın isimler tarafından birçok kitap değerlendirmesi yayımlanmıştır. Örneğin Feroz Ahmad ve Kemal H. Karpat bunlar arasında zikredilebilir. Çalışmaları bu anlamda da büyük bir ilgiye mazhar olmuştur. Ayrıca hem saygın akademik dergilerde çıkan İngilizce makaleleri hem de yazdığı çeşitli kitap bölümleriyle asır sonu düşünce tarihi, Garpçılık, İTC ve masonluk ilişkisi, son dönem Osmanlı materyalistlerinin toplum tasavvuru gibi çok çeşitli konularda literatüre yeni bilgiler kazandırmıştır. Bunlar arasında "Notes on the Young Turks and the Freemasons," Middle Eastern Studies, 25, (1989), "Transformation of the Ottoman intelligentsia and the idea of science," Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie A.D., Xenopol, (1987) ve "Der Jungtürkenkongress von Paris (1902) und Seine Ergebnisse," Die Welt des Islams 33, (1993) adlı makalelerini sayabiliriz. Ayrıca İslâm Ansiklopedisi için kaleme aldığı Batılılaşma, Şûrâ-yı Ümmet, Türkçülük, Meşrutiyet, Jön Türkler, Cemal Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa gibi maddeler de hem düşünce tarihi ve İTC'nin örgütsel tarihi hem de biyografik veriler anlamında önemli katkılar arasındadır.

Sonuç

Hanioğlu'nun da çeşitli mülakat ve konuşmaların da sık sık belirttiği üzere Türkiye'de kurumların tarihi, sosyo-ekonomik tarih gibi alanlarda tarih yazıcılığının yeterince gelişme kaydetmemiş olmasının bir sonucu olarak Türkiye'de düşünce tarihçileri sadece düşünce tarihi yazma lüksüne sahip değillerdir (Can ve Mollaer, 2018: 302). Dolayısıyla Türk tarihyazımı geleneğinde düşünce tarihi yapmak dünya tarihçiliğinde olduğundan daha büyük emek ve çaba gerektirmektedir. Bu anlamda bakıldığında Hanioğlu gibi tarihçiler tarihyazımı içerisinde daha da özel ve ayrıksı bir yer tutmaktadırlar. Osmanlı-Türk modernleşme tarihini yazarken fikir cereyanlarını yüzeysel bir siyasî program olarak incelemenin ötesinde uluslararası etkileşimleri de hesaba katarak hem felsefî düzeyde ve hem de düşünce-bilgi sosyolojisi açısından inceleyen Hanioğlu, İslâmcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık, Garpçılık gibi isimlerle tezahür eden akımların geri planında yatan ortak noktalarını keşfetmeye odaklanmıştır.

Bu anlamda onun bilimcilik, popüler bilimcilik, vülger materyalizm

gibi akımları derinlemesine inceleyerek bunların modernleşme sürecinde ve diğer ideolojik ve kurumsal yapılara etkisini ortaya koyması son derece kıymetli katkılardır. Tıpkı Tanpınar'ın On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde medeniyetçilik ideolojisini Tanzimat'ın ve dolayısıyla Osmanlı Türk modernleşmesinin ilk ideolojisi olarak tanımlaması gibi (Tanpınar, 1988:152), Hanioğlu da bilimcilik ideolojisini ve bu dönemdeki kökenlerini ve günümüze kadar uzanan etkilerini farklı versiyonlarıyla masaya yatırarak incelemiştir. Tanpınar bizim modernleşme tarihimizin ilk münevverlerinin ve proto-sosyologları diyebileceğimiz Ahmet Cevdet Paşa gibi diğer isimlerin farkında olarak ya da olmayarak medeniyetçiliğin etkisiyle nasıl bir zihniyet dönüşümü yaşadıklarını tartışmıştı. Hanioğlu da bilimcilik ideolojisinin birkaç nesil üzerinde yarattığı derin ve geniş kapsamlı etkileri irdelemiştir.

Osmanlı-Türk modernleşmesinin tarihyazımına yansıması bakımından Hanioğlu'nun en önemli katkılarından biri de İttihat ve Terakki ve Jön Türklük konusundaki yaklaşımıdır. Zira Hanioğlu İTC'nin bir cemiyet olarak kendi içinde son derece karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ve dolayısıyla dışarıdan ilk bakıldığında çelişki gibi görünen şeylerin aslında İTC'nin kendine özgü yapısı içerisinde anlamlı hale geldiğini somut analizlerle gözler önüne sermiştir. Buna göre İTC'nin gerek teşkilat yapısı ve gerekse dünya görüşü bakımından birbirinden çok farklı kişi ve unsurları içerisinde barındıran büyük bir kompleks oluşturduğu görüşü öne çıkmaktadır. Hanioğlu'nun kendi neslinden olan diğer bazı tarihçilerle birlikte yaptığı en önemli katkılardan biri de hem genel düzeyde hem de özelde düşünce hareketleri ve sosyo-kültürel kurumsallaşma bakımından Osmanlı-Türk modernleşmesi ile Cumhuriyet dönemi arasındaki sürekliliği apaçık verilerle ortaya koymuş olmasıdır. Bu sürekliliğin ortaya konulmasına sağladığı katkı aynı zamanda onun katı, kalıplaştırılmış ve dondurulmuş bir ideoloji olarak Kemalizme ve Kemalist tarihyazımına yönelik eleştirilerin temellendirilmesine de büyük ölçüde hizmet etmiştir. Böylece ders kitaplarından gündelik konuşmalara ve popüler tarihçilikten gazeteciliğe kadar sirayet eden resmî tarih tezinin ve resmi ideolojinin tarih yazıcılığı mantığıyla sorgulanmasını sağlamıştır. Tarih yazımına getirdiği bu ve bunun gibi birçok yeni yaklaşımla Hanioğlu günümüzde yeni yetişen tarihçileri ve sosyal bilimcileri etkilemiş ve etkilemektedir.

Kaynaklar

Alkan M. Ö. 2004. Gogol'un Paltosu: Tarık Zafer Tunaya ve "Siyasî Partiler", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 475-481.

Can, E. ve Mollaer, F. 2018. M. Şükrü Hanioğlu: "Türkiye'nin Öncelikli Sorunu Herkesin Kendi Olabileceği Bir 'Biz'in Yaratılmasıdır", (Ed.) Ü. Kurt ve D. Gürpınar, Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik: Kavramlar ve Pratikler, Ankara: Heretik Yayıncılık.

Çetinsaya, G. ve Özel, O. 2001. Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi. Toplum ve Bilim 91/Kış, 8-38.

Gündüz M. 2015. M. Şükrü Hanioğlu: "Türkiye'deki Akademik Camia Yeteri Kadar Üretken Değil", Yedi Kıta, Sayı 77, 66-69.

Gürpınar D. 2018. Sağ-Revizyonizm: Mustafa Armağan, Derin Tarih ve Bir Melez Söylemin İcadı, (Ed.) Ü. Kurt ve D. Gürpınar, Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik: Kavramlar ve Pratikler, Ankara: Heretik Yayıncılık.

Hanioğlu, M. Ş. 1981. Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Hanioğlu, M. Ş. 1989a. Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. 1989b. Kendi Mektuplarında Enver Paşa. İstanbul: Der Yayınları.

Hanioğlu, M. Ş. 1995. The Young Turks in Opposition. Oxford University Press.

Hanioğlu, M. Ş. 2001. Preparation for A Revolution: The Young Turks 1902-1908. Oxford University Press.

Hanioğlu, M. Ş. 2005. Blueprints for a future society: Late Ottoman materialists on science, religion and art. (Ed.) E. Özdalga, Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy. London and New York: Routledge.

Hanioğlu, M. Ş. 2006. Osmanlı'dan Cumhuriyete Zihniyet, Siyaset ve Tarih. Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Hanioğlu, M. Ş. 2008. A Brief History of the Late Ottoman Empire. Princeton University Press.

Hanioğlu, M. Ş. 2011. Atatürk: An Intellectual Biography. Princeton University Press.

Macfarlane, A. 1996. A talk given on 1st February 1996 at the Institute of Historical Research at a seminar on global history organized by Patrick O'Brien.

Mills, C. W. 2016. Sosyolojik Tahayyül, (Çev.) Ö. Küçük. İstanbul: Hil Yayınları.

Tanpınar, A. H. 1988. On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Uçar, Ö. 2010. The Historiography of Young Turk Revolution and The Problem of Bourgeois Revolutions, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Yazıcı, S. 2017. Osmanlıdan Cumhuriyete Zihniyet Dönüşümünün Tarihçisi: Mehmed Şükrü Hanioğlu, (Ed.) A. Şimşek. Yaşayan Türk Tarihçileri, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.